

Drielandendienst zondag 20 juni 2010
Thema: Being Lost being found, being together

1 ste schriftlezing: 1 Tim. 1:12-20
2de schriftlezing: 1 Korinthiers 13:12
schriftlezing: Lucas 19:1-10

Gemeente van Onze Heer Jezus Christus,

Het was na afloop van een concert in de gevangenis. Ik mocht meespelen met een band, die voor de gevangenen was in gehoord. En naast mij stond een man, die net zo enthousiast meespeelde en -zong als ik. Onder andere Hotel California van The Eagles. Het leek wel vanuit zijn tenen te komen. Eerst dacht ik dat hij de band hoorde, maar later werd mij verteld dat hij levenslang had. Levenslang? Ja, wegens drievoudige moord. “Als je dat van te voren geweten had”, vroeg de begeleidster, “had je dan ook met hem meegespeeld?” Tot op heden weet ik nog niet het antwoord. Want hoe ga je om met mensen, waarvan je weet dat ze afschuwelijke dingen hebben gedaan?

Zo kijk ik ook naar Paulus. Stel dat hij in de vorige eeuw had geleefd. Stel nu dat hij in de oorlog fout was geweest. Stel dat hij uit overtuiging NSB had gestemd, NSDAP, de BF. Stel dat hij mensen had aangegeven, ze zelf uit huis had gehaald. Op transport gezet.

Want wat lezen we in de bijbel: na de steniging van Stefanus, de eerste moord na de terechtstelling van Jezus? Op diezelfde dag brak er een hevige vervolging los tegen de gemeente in Jeruzalem, zodat allen verspreid werden over Judea en Samaria, met uitzondering van de apostelen. Een zekere Saulus, die ook al bij die moord aanwezig was, probeerde de gemeente te vernietigen door mannen en vrouwen met geweld uit hun huizen te sleuren en hen te laten opsluiten in de gevangenis. Daarbij ging hij zover dat hij naar de hogepriester ging met het verzoek hem aanbevelingsbrieven mee te geven voor de synagogen in Damascus, opdat hij de aanhangers van de Weg die hij daar zou aantreffen, mannen zowel als vrouwen, gevangen kon nemen en kon meevoeren naar Jeruzalem.¹

Als er iemand toen in die eerste eeuw fout was, en niet alleen fout, maar ook gevaarlijk en agressief, gewelddadig en fanatiek, dan was het deze Saulus wel. Iemand die heilig overtuigd was, dat afwijkingen van de juiste leer niet getolereerd konden worden; iemand, die er heilig in geloofde dat ketters zo hard mogelijk vervolgd en gestraft moesten worden. Best mogelijk dat hij in de 16de eeuw tot de spaanse inquisitie had gehoord, tijdens de franse revolutie bij de Jacobijnen gehoord, onder Stalin tot de KGB, onder Hitler tot Gestapo en onder Honecker tot de Stasi.

Hoe ga je met zo'n verleden om? Als je dit op je geweten hebt? Als niet de goede zaak, maar de foute hebt gediend? Moffel je dat weg? Hou je dat zoveel mogelijk geheim? Ik heb natuurlijk gemakkelijk praten, 'Gnade der Spätgeburt', maar voor deze Saulus hangt het als een molensteen om z'n nek. Net zoals voor Zacheüs. Net zoals voor mensen nu, met een schuldig verleden.

¹ Hand 8:3 vv Hand. 9:1
preek drielandendienst 2010

Saulus kiest een andere weg. Zijn naam verandert hij veelbetekenend in Paulus, kleintje. En hij kiest voor radicale openheid: in zijn brief aan zijn medewerker Timotheüs schrijft hij: ik was vroeger een godslasteraar en een vervolger en een geweldenaar. 'A blasphemer and a persecutor, and violent aggressor, ein Lästerer und ein Verfolger und ein Frevler.' En niet alleen hier, maar ook op andere plekken verhult hij zijn verleden niet.² Sterker, hij noemt en benoemt het elke keer. En niet alleen vanuit schuldbesef, maar ook om zo duidelijk te maken wat voor ommekeer er in zijn leven heeft plaats gevonden, wat voor radicale breuk, wat voor blikseminslag zijn leven heeft veranderd. Je hoort natuurlijk wel eens bekeringsgeschiedenissen. Vooral in vromere kerken, waar mensen dan getuigen hoe ze vroeger aan de drank, aan de drugs waren, een losbandig leven leidden. En dan opeens het licht zien. Of Jezus. Of beide. Maar Paulus als Saulus heeft geen losbandig leven geleid, hij was niet aan de drugs of drank, hij was geen hoerenloper. Paulus als Saulus was juist een zeer plichtsgetrouw, nauwgezet, gedisciplineerd man. IJverig op het fanatiek af. Gedreven door het eigen gelijk. Waarin andersdenkenden een gevaar vormen, een bedreiging. Een kwaad, dat bij de wortel bestreden moet worden, met wortel en tak uitgeroeid. Paulus als Saulus verschilt ook hemelsbreed van Zacheüs. Dat was een verloren zoon. Paulus als Saulus lijkt veel meer op de oudste zoon, die de ontferming van de vader niet begrijpen kan en woedend is over zoveel vergevingsgezindheid. De oudste zoon denkt in systemen, waarin mensen zich hebben te voegen. De vader daarentegen heeft hart voor de mensen, waaraan de systemen zich dan maar moeten aanpassen.

Daarom was Saulus ook veel gevaarlijker dan Zacheüs. En waren mensen terecht bang voor hem. Dit was een man die op christenen joeg, niet om de premie op te strijken, maar omdat ze er niet mochten zijn.

En juist deze man, die zo heilig overtuigd is van eigen gelijk, die zo vast zit in dat denksysteem, die man wordt letterlijk uit het zadel gelicht en tegen de grond geworpen. In zijn eigen woorden aan Timotheüs: 'Maar mij is ontferming bewezen, omdat ik het in mijn onwetendheid, uit ongeloof, gedaan heb, en zeer overvloedig is de genade van onze Here geweest, met het geloof en de liefde in Christus Jezus.'³

Het lijkt gemakkelijk geschreven en tweeduizend jaar later gemakkelijk opgelepeld. Maar beseffen we wat voor strijd er aan vooraf is gegaan? Beseffen we door wat voor diepte deze Saulus is gegaan? Want in dat licht, dat hem uit de hemel omstraalt en hem ter aarde doet vallen, hoort hij de stem van het slachtoffer. Staat hij oog in oog met degene, die ter dood gemarteld is. 'Ik ben Jezus, die gij vervolgt.' En ik denk: zou het kunnen zijn, dat ook een beul, een Schreibtischmörder, vroeg of laat zijn, haar slachtoffer toch tegenkomt? Dat vroeg of laat die confrontatie tussen dader en slachtoffer plaatsvindt? Dat vroeg of laat de dader het slachtoffer niet meer kan ontwijken? Als niet hier, dan misschien wel in de hemel?

² **Philippians 3:6** een Hebreëer uit de Hebreëen, naar de wet een Farizeeër, naar mijn ijver een vervolger van de gemeente, naar de gerechtigheid der wet onberispelijk. **1 Corinthians 15:9** Want ik ben de geringste der apostelen, niet waard een apostel te heten, omdat ik de gemeente Gods vervolgd heb. **Galatians 1:13-14** ¹³ Want gij hebt gehoord van mijn vroegere wandel in het Jodendom: ik heb de gemeente Gods bovenmate vervolgd en getracht haar uit te roeien, ¹⁴ en in het Jodendom heb ik het verder gebracht dan vele van (mijn) tijdgenoten onder mijn volk, als hartstochtelijk ijveraar voor mijn voorvaderlijke overleveringen.

³ 1 Tim. 1:12vv

Voor Paulus gaat die hemel nu al onderweg naar Damascus even open. En het is voor hem - ik druk me zacht uit - geen prettig gezicht. Als het slachtoffer zich bekend maakt. Ik ben Jezus, die gij vervolgt. Dan lezen we hoe hij van de grond op stond en hij, hoewel hij zijn ogen open had, niets kon zien, en dat zij hem bij de hand leidden en naar Damascus brachten. En ook hoe hij drie dagen lang niet kon zien, niet at en zelfs niet dronk.⁴

Is Saulus gevonden? Nee, hij is het spoor helemaal zoek, bijster. En gaat dat niet aan gevonden worden vooraf? Gevonden worden betekent toch in de eerste plaats dat je erkent helemaal het spoor bijster te zijn, verdwaald? Gevonden worden betekent toch in de eerste plaats dat je erkent dat je verloren bent en niet dieper kunt zinken? Zoals de jongste zoon bij de varkens. Maar wanneer zal die oudste zoon dat beseffen? En zal dat besef dan nog op tijd komen? Op tijd om gevonden te worden, op tijd om een radicale ommekeer te maken en volledig te breken?

Als Paulus reden heeft om dankbaar te zijn, dan is het juist daarom. Dat hij op tijd gevonden is. In zijn eigen woorden: juist over mij heeft Christus Jezus zich ontfermd; ik was de eerste aan wie hij zijn grote geduld toonde, zodat ik een voorbeeld werd voor allen die in hem geloven en het eeuwige leven zullen ontvangen.⁵ Maar het is niet alleen uit dankbaarheid dat hij dit schrijft. Het is ook exemplarisch. Wat hij heeft meegemaakt, wat hij heeft ervaren, dient om dit nieuwe inzicht, dit nieuwe geloof duidelijk te maken. Paulus' eigen biografie, zijn eigen levensgeschiedenis, zijn eigen bekering dient als voorbeeld hoe overvloedig de genade van de Heer geweest. Heel het schuldige verleden komt nu in dienst te staan van die overvloedige vergeving, die hem ten deel is gevallen. Hoe zwarter het gat, des te stralender de genade. Want allen hebben gezondigd en derven de heerlijkheid Gods, en worden om niet gerechtvaardigd uit zijn genade, door de verlossing in Christus Jezus.⁶

Maar één ding lijkt Paulus te zijn vergeten, is hij bewust of onbewust overgeslagen: één schakel in het gevonden worden. En dat is het moment, als hij zich in dat niemandsland bevindt. Tussen de beide fronten. Aan de ene kant de priesters, waar hij niet meer bij hoort, aan de andere kant de christenen, waar hij nog niet bij hoort. In dat niemandsland is Paulus in gebed: Mama, take this badge off of me, I can't use it anymore. It's gettin' dark, too dark for me to see I feel like I'm knockin' on heaven's door.

Mama, put my guns in the ground I can't shoot them anymore. That long black cloud is comin' down I feel like I'm knockin' on heaven's door.

En dan wordt er op de deur geklopt: en als Paulus open doet, staat daar een man met trillen en beven. Want deze man had van velen over deze man gehoord, hoeveel kwaad hij de heiligen te Jeruzalem aangedaan had. En hij wist dat hij volmacht van de overpriesters had ontvangen om allen, die Christus beleden, gevangen te nemen.⁷ En ondanks dat weten, ondanks die wetenschap is zijn eerste woord: Saul, broeder.

⁴ Hand 9:9 vv

⁵ 1 Tim. 1:14

⁶ Romans 3:23-24

⁷ Hand 9:13

Wee u wat dat betekent, weet u wat dat inhoudt? Als iemand je broeder, zuster noemt? Dat je dezelfde vader, dezelfde moeder hebt, dat je door die familieverbanden met elkaar bent verbonden. Saul, broeder. Met die woorden wordt Saul welkom geheten in de kring. Mag hij erbij horen. is hij uitgenodigd om familie te worden. De jongste zoon begroet de oudste, of omgekeerd de oudste zoon begroet de jongste.⁸

Deze Ananias is onderbelicht gebleven. In Paulus' brieven. Maar deze man, die we verder niet kennen, is de eerste geweest, die Saulus daadwerkelijk vindt. Deze man, deze Ananias reageert niet zoals wij dat doorgaans doen. Als iemand ons een klap geeft, als iemand ons bedreigt, als iemand... Deze man, deze Ananias, handelt niet volgens het schema: vriend of vijand, goed of fout. Het zou voor de hand hebben gelegen dat Ananias op de vlucht was geslagen, zich met de andere Damasceense christenen verbergend voor de dreigende vervolging. Maar Ananias treedt Paulus tegemoet, open en kwetsbaar. Dat is het eerste verwonderlijke in het handelen van deze discipel uit Damascus. Een dergelijke handelwijze is confronterend vanwege het verrassende en onverwachte. Ananias doet anders dan in deze situatie vanzelfsprekend is. Ananias doorbreekt het geijkte rollenpatroon van vervolger en vluchteling, van heer en knecht, van meester en leerling, van dreiging en angst, van waarheid en leugen.⁹ Ananias is een leerling van Jezus en hij laat blijken zijn woorden begrepen te hebben. Welke? Deze: heb je vijanden lief, wees goed voor wie jullie haten,

⁸ Een uitgebreide uitleg van dit voorval is te vinden in Paradoxaal leiderschap, Rein Nauta, pg. 184 vv.:

Paradoxaal interventie Ananias is degene die Paulus doet veranderen. Met angst en beven treedt hij de vreemdeling, iemand uit Tarsus, genaamd Saulus, wiens kwaad gerucht hem reeds is voorgegaan, tegemoet en begroet hem als broeder. In therapeutische taal heet dat een paradoxaal interventie.

⁹ Het verhaal kan ook van achteren naar voren worden gelezen. Dan lijken licht en donker, horen en zwijgen wel symbolen, metaforen voor het overrompelende van die ontmoeting met een ander die echt anders is. Het eigenaardigste van die ander is dat de blinde, niets ontziende vervolgingswaan van de overijverige, wetsgetrouwe leerling-Farizeeër niet in evenredigheid wordt beantwoord, maar dat deze wordt verwelkomd met een groet: 'Saul, Broeder'. Het moet een verpletterend effect teweeg hebben gebracht. Zo kwetsbaar en open aangesproken wordt Saulus uit het lood geslagen. De naar perfectie strevende Saulus wordt door een volgeling van Jezus, die hij vervolgt, broeder genoemd. In de verblindheid waarin Paulus was gevangen dringt zich, zo aangesproken, als door een lichtflits getroffen, de vraag bij hem op: waar ben ik eigenlijk mee bezig, was ben ik aan het doen? In de confrontatie met de verdrukte, met het slachtoffer, ontmoet Saulus de 'Ganz Andere'. In die ontmoeting wordt hij teruggeworpen op zichzelf en in die zelfconfrontatie ligt de grond van zijn bekering.

De bekering van Saulus wordt gekenmerkt door een radicale religieuze verandering, als antwoord op een niet te vermijden vraag naar zin en motief, naar het waarom. Het is een vraag die gesteld wordt in de onverwachte ontmoeting met iemand die nabij is en ver weg, een vriend door wie men wordt veroordeeld, een vijand door wie men als broeder wordt begroet, een ketter die zijn zegen geeft aan iemand die meende een rechtvaardige te zijn. Zo'n confrontatie is vol ambivalentie. (..)

Hij stuurt daarmee het toneelstuk in de war. Ananias valt uit zijn rol en dwingt daarmee alle andere spelers te improviseren. Er is geen aanknopingspunt meer om via gebaande wegen het drama tot ontwikkeling te brengen. In een gezicht, zo wordt het door Lucas in Handelingen beschreven, is Ananias tot dit dwarsliggend optreden geroepen. Tegen zichzelf in, zich omkerend, gaat hij niet op de vlucht, maar bereidt hij zich voor op een ontmoeting. Dit is angstig en bedreigend. Daarom wordt wellicht verteld dat hij ertoe geroepen wordt. Zo'n keuze gaat zijn eigen krachten te boven. In een straat genaamd de Rechte komen de wegen van Paulus die verblind is en van Ananias die een gezicht heeft gezien, bij elkaar.

Het optreden van Ananias is niet alleen confronterend, het is ook onthullend. Door Paulus tegemoet te treden zoals hij doet, openbaart hij iets van de bestemming van de weg die hij gaat. Hij vlucht niet, hij vecht niet, hij roept niet op tot bekering, maar hij noemt Paulus 'Broeder'. In die begroeting openbaart zich op verrassende wijze het eigene van de weg. Het is een boodschap die slechts indirect wordt meegedeeld, door niet iets van die bestemming te vertellen, maar die te verbeelden, te representeren. Zo'n begroeting is ook appellerend, ze vraagt om een reactie, ze kan niet voor kennisgeving worden aangenomen. Ze vraagt om een passend antwoord, juist vanwege het bijzondere. En ook al schuift men haar als eigenaardig terzijde, de inconsistentie met het bestaande schept een eigenaardige spanning die om een oplossing vraagt. De oproep tot veranderen is bedreigend. Gemakpreek drielandendienst 2010

zegen wie jullie vervloeken, bid voor wie jullie slecht behandelen. Als iemand je op de wang slaat, bied hem dan ook de andere wang aan, en weiger iemand die je je bovenkleed afneemt niet ook je onderkleed. Geef aan ieder die iets van je vraagt, en eis je bezit niet terug als iemand het je afneemt.¹⁰ Is dat een nieuwe wet? Nee, het zijn voorbeelden van paradoxaal handelen. Zo handelen, reageren, dat de tegenstander, de vijand er uit zijn evenwicht raakt. Uit balans. Doordat de ander anders handelt dan hij, de tegenstander, verwacht. Ananias handelt paradoxaal door hem de handen op te leggen en zijn grootste vijand broeder te noemen.¹¹ Zo handelde Jezus, door zichzelf bij Zacheüs uit te nodigen. Zacheüs, kom vlug naar beneden, want vandaag moet ik in jouw huis verblijven.'

Zo worden mensen gevonden, die hopeloos verstrikt zijn geraakt. Zo worden mensen weer in de kring gehaald, die daarvoor uitgestoten waren. Zo wordt de gemeenschap hersteld, die daarvoor verscheurd was. Zo, in die geest, is ooit het initiatief van de drielandendienst ontstaan. En zijn wij, zoveel jaar verder, uitgenodigd om in diezelfde geest te handelen. Misschien, omdat we weten, ervaren hebben, wat het is om de weg kwijt te zijn: omdat we weten, ervaren wat het is om in die situatie gevonden te zijn, door een Ananias, die op onze weg kwam, misschien omdat we weten, ervaren hebben hoe goed het is om er bij te mogen horen, weer mee te mogen doen¹². Misschien om dat we geloven, hopen,

kelijk resulteert hij in verzet, in een zich vastklampen aan het bestaande, in een zichzelf verzekeren van het eigen gelijk. De directe oproep tot verandering maakt onzeker. De oproep: 'Bekeer je!', is eigenlijk de beste manier om alles bij het oude te houden en te laten. Zo'n aanwijzende oproep wekt verzet. De aangesprokene voelt zich miskend. De wijze waarop Paulus tegemoet wordt getreden is echter niet aanwijzend. Ananias spreekt hem aan als broeder, zo verwijzend in vorm en inhoud naar een nieuw model van Leven. De directe oproep tot bekering is benauwend, gesloten: 'Doe zoals ik zeg, of...' Er wordt geen keuze gegund, geen mogelijkheid gegeven voor eigen onderzoek of interpretatie. De reactie op de directe oproep tot bekering, verzet zich vooral tegen de vorm. De reactie richt zich tegen het bevelkarakter van de oproep (Bateson, 1972; Watzlawick e.a., 1967). Het indirecte aanbod van bekering geeft ruimte; het vraagt om een eigen positiekeuze vanwege het onverwachte en verrassende appel.

Zegen als symbool

Het optreden van Ananias is voorbeeldig door de wijze waarop de bekering wordt geëffectueerd. Ananias' oproep tot bekering is een begroeting. Hij legt Paulus de handen op en spreekt hem aan als broeder. In dat moment van verwarring, waar vreemden tegenover elkaar staan, in de spanning van het onbekende, wordt Paulus tegemoet getreden met een woord en een gebaar. De zegen die Ananias geeft markeert en maskeert de onzekerheid, overstijgt die ook. Waar afstand was, is nu nabijheid. In de eenzaamheid die Saulus had bevangen, wordt een teken van hoop gesteld –blind wordt hij weer ziende, verkild vindt hij warmte. De zegen is niet zomaar een omarming. Het gebaar, de handen die opgelegd worden, herinnert aan de kindertijd. Het brengt de mens terug in een situatie waarin de moeder troost en bescherming bond, waarin ze je tegen zich aan drukte en je zo afslot van de buitenwereld, van de dreiging van buitenaf. Dicht tegen haar aan was je veilig, mocht je huilen ook om het verdriet van binnen. Het gebaar herinnert ook aan de arm om de schouder van een vader die achter je stond en die stimuleerde om door te

¹⁰ Luke 6:27-30

¹¹ Acts 9:17

¹² Zo dachten helaas niet de Nederlanders direkt na de bevrijding: de blinde woede, die vrijkwam na jaren van vernedering en angst, werd bekoeld op zgn. moffenhoeren. Maar op ook hoger nivo waren toen bij de nederlandse regering serieuze plannen om alle Duitsers uit Nederland te verwijderen. Friso Wielenga, Van vijand tot bondgenoot, pg. 31 Dit hoofdstuk werd begonnen met een beschouwing uit de bezettingstijd van de latere minister-president Drees. Daarin sprak deze de vrees uit dat veel Nederlanders na beëindiging van de oorlog de Duitsers nauwelijks nog als mensen zouden willen beschouwen en hen ook niet menselijk zouden willen behandelen. ²⁴ Zo dramatisch was de naoorlogse praktijk zeker niet, maar de anti-Duitse gevoelens leidden aanvankelijk wel tot inhumane beleidsvoornemens en opmerkelijke plannen. Dat gold bijvoorbeeld voor het besluit van de minister van Justitie, HA.M.T. Kolfshoten (Kvp), van augustus 1945 om alle in Nederland woonachtige Duitsers het land uit te zetten. ¹⁵ Dar er behoefte bestond aan verwijdering van diegenen die deel hadden uitgemaakt van de Duitse bezettingsautoriteiten was vanzelfsprekend, maar deze Duitsers (en Oostenrijkers) waren grotendeels al vertrokken of geïnterneerd en in een aantal gevallen in afwachting van strafrechtelijke vervolging. Het plan van Kolfshoten – met de codenaam Black Tulip – ging preek drielandendienst 2010

verlangen ooit zo gevonden te worden als Paulus zelf beschrijft: Nu kijken we nog in een wazige spiegel, maar straks staan we oog in oog. Nu is mijn kennen nog beperkt, maar straks zal ik volledig kennen, zoals ik zelf gekend ben. Daarop vooruitlopen, van daaruit onze medemens tegemoet tredend, zoals Ananias in het spoor van Jezus. Daarom denk ik dat ik nog eens terug moet naar de gevangenis. En moet u misschien iemand evenzo de hand reiken, de hand opleggen. Want hoe anders zullen mensen gevonden worden? Amen. (2109 woorden)

verder en behelsde uitwijzing zonder aanzien des persoons. Gevolg daarvan zou zijn dat ook Duitsers die al lang in Nederland woonden en niets met het nationaalsocialisme van doen hadden gehad of zelfs voor de nazi's waren gevlucht het land zouden worden uitgezet. Hoewel Kolfschoten op grote publieke en politieke steun kon rekenen, rees ook verzet tegen deze verregaande plannen die tot verwijdering van naar schatting 25.000 Duitsers zouden leiden. Bovendien lieten de bezettingsautoriteiten in Duitsland weten niet aan de uitvoering van massale uitzetting te willen meewerken. Onder deze druk lies Kolfschoten in het najaar van 1945 weten voor een aantal categorieën Duitsers uitzonderingen te willen maken onder andere voor politieke vluchtelingen en voor hen die zich tijdens de bezetting 'oprecht vriend' van Nederland hadden betoond). Naar schatting zou het aantal uit te wijzen Duitsers daarmee op 17.000 komen.

Ondanks deze beleidsversoepeling werd vooral aan katholieke zijde de kritiek geuit dat nog steeds onschuldigen het slachtoffer dreigden te worden. Ook de behandeling van diegenen die in afwachting van uitwijzing in twee speciale doorvoerkampen werden geïnterneerd riep vragen op. Op sommige plaatsen werden Duitse families onderduikadressen aangeboden, in andere gevallen weigerde de politie tot arrestatie over te gaan. De kritiek verstomde met nadat in augustus 1947 opnieuw versoepelde richtlijnen waren geformuleerd. Kort daarop verlangde kardinaal J. de Jong van minister van Justitie, H.J. Van Maarseveen (Kvp) onmiddellijke stopzetting van de uitwijzing. De kardinaal dreigde met alleen met openlijke afkeuring van het beleid, maar zelfs met een verbod aan katholieke ambtenaren om nog langer aan uitwijzingsprocedures mee te werken. De minister ging voor dit dreigement weliswaar niet door de knieën, maar de interventie van De Jong leidde wel tot nadere bestudering van de dossiers van circa 2000 zogenaamde twijfelgevallen. Hoewel in 1948 nog enkele honderden Duitsers over de grens werden genet, keerde in dat jaar het tij definitief. Doorslaggevend daarbij was met zoeer het voortgezette katholieke offensief tegen het uitwijzingsbeleid, maar de gewijzigde situatie in Duitsland en Europa.

¹² Alsof de woorden ds. Buskes. in 1933 niet geklonken hadden, toen hij bij de machtsovername zei: Een leugen deze in elkaar gezette bevrijding van het Duitse volk, welks land tot een grote gevangenis geworden is, welks edelste vertegenwoordigers bij tientallen over de grenzen gevlucht zijn, in gevangnissen zitten opgesloten of in concentratiekampen als slaven behandeld worden. Het staat wel vast, dat de werkelijkheid van wat in Duitsland gebeurt, veel verschrikkelijker is, dan wij op grond van de ons ten dienste staande berichten kunnen vermoeden. Zeker is het, dat in de weken die achter ons liggen, honderden mensen vermoord, duizenden naar ziel en lichaam mishandeld en gekweld, tienduizenden in de gevangenis geworpen zijn. Tegen deze terreur en deze vervolging gaat vanavond ons protest. Ons protest ook tegen de gruwelijke Jodenvervolging. Tegen de terreur en de vervolging in Duitsland gaat vanavond ons protest, het protest van u en van mij, het protest van mij als christen. Droom en Protest, pg. 68